

سکون + تشدید + مدّ + تنوین

سوالات ابتدایی درس

۱. تعاریف سکون، تشدید، مدّ و تنوین را بیان کنید.
۲. علامت هر یک چگونه می باشد و در کتابت به چه شکل می آید؟
۳. چرا علامت هر یک از این ها را به این شکل وضع کرده اند؟
۴. به حرفی که دارای هر یک از این علامت ها می باشد چه می گویند؟

شروع درس

سکون

- **شکل آن: «سکون»**؛ برای نشان دادن حرف ساکن، از این علامت استفاده می کنند.
 - **نکته (۱):** اسم این علامت «سکون» است.
 - **نکته (۲):** این علامت از اوّل کلمه «خفیف» گرفته شده است (به این علت که نشانگر خفیف و سبک تلفظ شدن حرف ساکن در مقابل حرف متحرک یا مشدّد می باشد) و به خاطر کاربرد زیاد و اختصار، نقطه و دنباله آن را حذف نموده اند «**خفیف**».
 - **نکته (۳):** در بعضی از قرآن ها برای نشان دادن حرف ساکن از علامت «سکون» استفاده می کنند. این شکل از ابتدای کلمه «مُسَكِّن» (یعنی ساکن شده) گرفته شده است «**مُسَكِّن**»!
 - **نکته (۴):** در رسم الخط عثمان طه، از علامت «سکون» برای نشان دادن حرف ساکن و از علامت «سکون» برای عَدَمُ التَّلْفُظ استفاده شده است یعنی اگر حرفی دارای این علامت بود، تلفظ نمی شود {مثلاً: **و لَكِنَّ ظَلَمُوا أَنفُسَهُمْ**}.
 - **نکته (۵):** گاهی علامت سکون یک حرف ساکن را نمی گذارند {مثل قُلْ لَهُمْ} که علت این کار را در تجوید خواهید خواند ولی اجمالاً بیان می کنیم که این خود علامتی است برای قاری تا بفهمد این حرف را باید به نوع خاصی ادا کند.
 - **نکته (۶):** حرف دارای علامت سکون را «ساکن» می نامند.

(۱): البته بعضی بر این عقیده هستند که این شکل از صفر اهل حساب گرفته شده است. در علم ریاضی صفر دلالت بر عدم عدد و در علم قرائت دلالت بر عدم حرکت (سکون) می کند.

(۲): در درس های آینده حروفی که نوشته می شوند ولی خوانده نمی شوند را بیان خواهیم کرد.

- **حرف دارای این علامت:** از آنجایی که حرف ساکن حرکت ندارد و ابتداء به آن^۱ محال و یا بسیار مشکل است، لذا حرف ساکن به تنهایی خوانده نمی شود بلکه همیشه به کمک حرف متحرک ماقبل از خود و {با هم} به یک بخش خوانده می شوند. مثلاً کلمه «قَبْلُكُمْ» را در نظر بگیرید؛ در اینجا اگر بخواهیم بخش بخش ادا کنیم، باید به این صورت بخوانیم: «قَبْ لَ كُمْ». همانطور که دیدید حروف ساکن با حرف متحرک قبل از خود به صورت یک بخش ادا می شوند.
 - **نکته:** در واو و یاء ساکن ما قبل مفتوح (ـَوْ، ـَی) باید دقت کنید که فتحه ماقبل واو به صدای «ضمّه» و فتحه ماقبل یاء به صدای «کسره» متمایل نشود چرا که معمولاً در لحن فارسی چنین اتفاقی می افتد {مثلاً کلمه «یَوْم» را «یُوم» تلفظ می کنند}. البته برای این که (ـَوْ، ـَی) به طور کامل تلفظ شوند، باید آن دو را به نرمی ادا کرد که در تجوید از آن به عنوان صفت «لین» یاد می شود.
- **مثال برای تمرین:** لَيْسَ - سَوْفَ - رَجُلَيْنِ - فِرْعَوْنَ - أَحْفَيْتُمْ - صَالِحِينَ - مُتَتَابِعِينَ
- **تمرین:** لطفاً کلمات زیر را به هر دو صورت تفکیکی (بخش بخش) و ترکیبی بیان کنید:

أَسْلِمَ - خِفْتُمْ - وَضَعْتَهَا - يَسْتَخْفُونَ - تَسْتَتِرُونَ - يَجْتَنِبُونَ - فَيَذَهُنَّ - خَلَفْتُمُونِي

تشدید

- **توضیح:** اگر حرفی پشت سر هم تکرار شود به این صورت که اولی ساکن و دومی متحرک باشد {مثل مَدَّدَ}، تلفظ آن برای دستگاه تکلم سنگین خواهد بود چرا که زبان باید دو بار به مخرج یک حرف برخورد کند. برای رفع این سنگینی، حرف اولی را در دومی «ادغام» می کنند و در نتیجه به جای اینکه یک حرف دو بار تلفظ شود، زبان یک بار ولی محکم و با شدت به محل تلفظ آن برخورد می کند و جدا می شود (در هنگام برخورد با حالت سکون و در هنگام جدا شدن با همان حرکتی که آن حرف دارا می باشد^۲).
 - **نکته (۱) {ادغام}:** تعریف اصطلاحی ادغام را اینگونه بیان می کنند: «فرو بردن حرفی در حرف دیگر به شکلی که حرف اول، تلفظ نشده و به جای آن، حرف بعدی، مشدد ادا شود».
 - **نکته (۲):** ادغام فقط در جایی که یک حرف دو بار تکرار شود به صورتی که بار اول ساکن و بار دوم متحرک باشد {مثل مَدَّدَ -- مَدَّ} صورت نمی گیرد؛ بلکه ادغام در جاهای دیگر نیز صورت می گیرد که **إن شاء الله** در علم تجوید، مفصلاً خواهید خواند.

(۱): اگر در شروع یک کلمه یا بخش، حرف ساکنی قرار بگیرد، گفته می شود که ابتداء به ساکن رخ داده است به این معنا که آن کلمه یا بخش با حرف ساکن شروع شده است.

(۲): به ظاهر عبارت که کمی پیچیده می باشد دقت نکنید. کافی است مثلاً کلمه «مَدَّ» را بلند بگویید. چون زبان مادری ما فارسی می باشد و تشدید در فارسی هم وجود دارد، لذا مشکلی با تلفظ حرف مشدد نداریم. وقتی کلمه «مَدَّ» را تلفظ می کنید دقت کنید تا ببینید که وقتی زبان به جایگاه می چسبد، دال بدون حرکت می باشد و وقتی جدا می شود، دال به همراه حرکتش تلفظ می شود.

- **نکته (۳):** دو حرف میم و نون مشدّد (م، ن) دارای «غنه» می باشند (غنه، صدایی است که از فضای بینی خارج می شود) و هنگام تلفظ شان، صدا به اندازه دو حرکت در فضای بینی نگه داشته می شود!

مثال برای تمرین: **لَيَقُولُنَّ - جَهَنَّمَ - اِكْرَاهِيَهُنَّ - لَا يَسْمَعُونَ - اِنَّهِنَّ - لِنُخْرِجَنَّكُمْ**

- **شکل آن: «ت»:** برای نشان دادن حرف مشدّد، از این علامت استفاده می کنند.

مَلَزَدٌ = مَدٌّ ؛ حَقٌّ قٌ = حَقٌّ ؛ صَلَّى لٌ = صَلَّى

- **نکته (۱):** اسم این علامت «تشدید» است.
- **نکته (۲):** این علامت را از شین (ش) ابتدای کلمه «شَدَّ» گرفته اند (به این علت که دلالت بر شدید و محکم ادا شدن حرف می کند) که برای اختصار نقطه ها و دنباله آن را حذف کرده و دندانهای آن را باقی گذاشته اند «شَدَّ».
- **نکته (۳):** حرف دارای علامت تشدید را «مُشَدَّد» می نامند.
- **نکته (۴):** این علامت همیشه بالای حرف قرار می گیرد و یکی از حرکات سه گانه ضمیمه آن می شود (مثل لُحْبٍ، يُضِلُّ، صَدَّهَا).
- **نکته (۵):** در کتابت امروزه عرب، اگر حرف مشدّد کسره بگیرد، کسره آن را زیر علامت تشدید قرار می دهند (مثل صَلَّى) ولی در قرآن باید زیر حرف قرار بگیرد (مثل لُحْبٍ)!

- **تمرین:** لطفاً کلمات زیر را به هر دو صورت تفکیکی (بخش بخش) و ترکیبی بیان کنید:

صَدَّهَا - يَدْعُ - طَوَّافُونَ - لِيَذْكُرَ - فَعِدَّتْهُنَّ - ثُمَّ اَعْرِفْنَا - نَصَاحَاتَانِ - تَتَّخِذُوهُ - يَصْعَدُ

مَدٌّ

- **معنایش:** مَدٌّ در لغت به معنای «إمتداد و کشش» می باشد و در اصطلاح علم قرائت عبارت است از «إمتداد و کشش صوت در حروف مدّی بیش از مقدار طبیعی».
- **توضیح بیشتر معنای اصطلاحی:** همانطور که قبلاً توضیح دادیم، حروف مدّی حروفی هستند که باعث دو برابر مَدٌّ و کشش در صدای حرکات ماقبل خود می شوند (مثل نُوحِيهَا). حال می گوئیم

(۱): در اینجا نیز فقط به پیچیدگی عبارت نگاه نکنید؛ ابتدا مثلاً کلمه «جَهَنَّمَ» را با صدای بلند بخوانید. می بینید که وقتی نون مشدّد را تلفظ می کنید، صدا از مجرای بینی بیرون می آید و کمی هم نسبت به بقیه حروف کشش پیدا می کند. این همان چیزی است که این عبارت می خواهد بگوید. حال شما کلمه «سِنَّةٌ» را نیز با صدای بلند بخوانید. می بینید که بر عکس مثال قبل در اینجا وقتی حرف مشدّد (ت) را ادا می کنید، صدا کاملاً از دهان و بدون کششی که در قبلی وجود داشت، ادا می شود (همانطور که قبلاً گفته شد چون در زبان فارسی نیز حروف مشدّد وجود دارد، برای ادای صحیح این حروف به مشکل بر نخواهید خورد).

(۲): علت این کار طلبتان باشد ولی باید این نکته را بیان کنیم که کتابت قرآن مثل الفاظش وحی نیست که نخواهیم دست بخورد بلکه کتابتِش کار بشر است و این تصرّف نکردن در کتابت قرآن فلسفه ای دیگر دارد.

(۳): مباحث بخش «مَدٌّ» را در تجوید بسیار فنی تر و تفصیلی تر خواهید آموخت، ان شاء الله.

هرگاه بعد از حروف مدّی، حرف ساکن، مشدّد و یا همزه قرار گیرد، این کشش صوت بیش تر از حالت طبیعی خواهد بود {مثل شاء، چیء، شوء، آئئن، و لا الضّالّین}.^۱

○ نکته: به «همزه»، «سکون» و «تشدید» که باعث مدّ و کشش بیشتر حروف مدّی می شوند، «سبب مدّ» می گویند.

○ نکته (۲): میزان مدّ (کشش) با توجه به اقسام مدّ متفاوت است ولی در هر صورت بین ۲ تا ۶ حرکت (حرکت یعنی زمان تلفّظ یک حرف متحرک) می باشد. این شاء الله در کتب تجویدی، هم اقسام مدّ را خواهید خواند و هم اینکه هر کدام چه مقدار کشش نیاز دارند و برای بخش روخوانی قرآن کریم توضیح بیش از این لازم به نظر نمی رسد.

• شکلش: «ـ»؛ در مواردی که بعد از حروف مدّی حرف ساکن یا حرف مشدّد و یا حرف همزه قرار گیرد، این علامت را روی حرف مدّی قرار می دهند تا راهنمایی برای قاری باشد که صوت این حروف را بیشتر بکشد.

• نکته (۱): این علامت از کلمه «مدّ» گرفته شده است که قسمت زیرین میم و طرف بالای دال را برای اختصار حذف نموده اند «م، د».

• تمرین: لطفاً کلمات زیر را به هر دو صورت تفکیکی (بخش بخش) و ترکیبی بیان کنید:

دُعَاءٌ - بِيضَاءٌ - يُضِيءُ - تَبَوُّءٌ - سَوَاءٌ - يَا أَيُّهَا - حَاجٌّ - دِمَاءُكُمْ - رَبَّنَا إِنَّا - فِي أَهْلِ مَدْيَنَ

تنوین

• شکلش: «ـ».

○ نکته (۱) {چیستی تنوین}: تنوین، نون ساکن زائدی است که در تلفّظ به آخر بعضی از اسم ها اضافه می شود و برای اینکه با نون اصلی کلمه اشتباه نشود، آن را در نگارش نمی نویسند ولی در عوض شکل حرکت حرف آخر را تکرار می کنند {مثل: عظیم}.

○ نکته (۲) {اقسامش}: تنوین دارای سه قسم است: «۱. تنوین فتحه (ـِ) {مثل رَحْمَةٌ} ۲. تنوین کسره (ـِ) {مثل رَحْمَةٍ} ۳. تنوین ضمه (ـُ) {مثل رَحْمَةٌ}».

○ نکته (۳): گاهی علامت های تنوین را به شکل «ـ» قرار می دهند و گاهی به شکل «ـ»

اینکه در کجا به شکل دوّم و در کجا به شکل سوّم نوشته می شوند را در تجوید خواهید خواند ولی اجمالاً بیان می کنیم که علامت تنوین را به صورت نامساوی قرار داده اند، علامتی برای قاری می باشد برای اینکه متوجّه شود که نون زائده (تنوین) را باید با حالتی خاصّ بیان کند،

(۱): در رابطه با علّت مدّی که سبب آن «همزه» باشد، گفته اند: «تلفّظ همزه بعد از حروف مدّی، سخت و سنگین است از این رو حروف مدّی را مدّ بیشتری می دهند تا فرصتی برای تلفّظ صحیح و آسان همزه ایجاد گردد» و در رابطه با علّت مدّی که سبب آن «سکون یا تشدید» باشد، گفته اند: «التقاء ساکنین در کلمات عرب جایز نمی باشد از این رو در چنین مواردی برای امکان پذیر شدن تلفّظ دو حرف ساکن، حروف مدّی را با مدّ بیشتری می خوانند».

(۲): تکرار کسره در این مثال، نشانگر تلفّظ نون ساکنی است که در نگارش نیامده است ولی باید خوانده شود.

و شکل سوّم که به جای تکرار حرکت، یک میم گذاشته شده است، علامتی برای قاری می باشد تا متوجه شود که نون زائده (تنوین) تبدیل به حرف میم می شود!

○ **نکته (۴) {الف بعد از تنوین فتحه}**: زمانی که تنوین آخر کلمه از قسم تنوین فتحه باشد، به همراه الف آورده می شود {مثل کَثِیرًا} و این بدین جهت است که در صورت وقف، تنوین تبدیل به الف مدّی می شود و این الف در کتابت برای آن است که قاری بداند در صورت وقف باید به جای تنوین، الف را بخواند^۲ {مثلاً در مثال «کَثِیرًا» در صورت وقف می گوئیم «کَثِیرًا»؛ البته این قاعده که در کتابت به همراه الف بیاید، در چند جا استثناء شده است که عبارتند از:

۱. کلماتی که به تاء گرد ختم شده باشند {مثل رَحْمَة -> رَحْمَةً}؛

۲. کلماتی که الف مدّی آنها به صورت یاء نوشته شده باشد {مثل هُدَى -> هُدًی}؛

۳. بعضی^۳ از کلماتی که به همزه ختم شده اند {مثل مَاءَ -> مَاءً}.

نکته: در درس «وقف» بیشتر توضیح خواهیم داد ولی اینجا نیز اشاره ای می کنیم که کلماتی مثل «رَحْمَةً» که آخرشان تاء گرد است، هنگام وقف «ة» تبدیل به «ه» (هَاء ساکن) می شود و تنوین نیز از بین می رود ولی در کلمات دو دسته دیگر با اینکه الف نوشته نشده است ولی در هنگام وقف به جای تنوین ادا می شود {با اینکه نوشته نشده است}.

• **تمرین:** لطفاً کلمات زیر را به هر دو صورت تفکیکی (بخش بخش) و ترکیبی بیان کنید:

أَنْهَارًا - رَسُولٌ - عَظِيمٌ - أَعْنَابٍ - غَاشِيَةٌ - مَعْرُوفَةٌ - زُجَاجَةٌ - مُتَجَاوِرَاتٌ - حُبًّا جَمًّا - مُسْتَقَرًّا

(۱): این نکته برای بخش تجوید می باشد و اینجا کاملاً گذرا بحث کردیم لذا اگر خیلی متوجه نشدید، نگران نباشید.
(۲): در رابطه با اینکه این تنوین باید بر روی حرف آخر کلمه {مثل کتابًا} قرار بگیرد یا بر روی الف {مثل کتاباً}، اختلاف نظر است و هر گروه برای خودشان توجیهاتی دارند ولی فعلاً همین که بدانید در رسم الخط عثمان طه، تنوین را بر روی حرف آخر می نویسند نه بر روی الف، کفایت می کند.

(۳): منظور از بعضی، کلماتی می باشد که به همزه ختم می شوند و قبل از آن همزه نیز الف مدّی می باشد و لذا در کلماتی مثل «سُوءًا» و «جُرْءًا» بعد از همزه الف آورده شده است چون ما قبل همزه در این کلمات الف مدّی نمی باشد (البته این کار علت دارد ولی فعلاً به علتش نیازی نداریم).